Hans Dernschwam a jeho dielo *„Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)“*

EVA KALHOTKOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Napriek veľkému úsiliu sa vedcom niekedy stáva, že významnú udalosť, fakt, či osobnosť prehliadnu. Podobným je i prípad Hansa Dernschwama, faktora Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti, humanistu, bibliofila, ako aj zberateľa antických pamiatok, ktorý napriek svojmu významu uniká pozornosti väčšiny historikov už dlhé roky. Spojenie „väčšiny historikov“ som použila zámerne, keďže nie všetkým ostala táto osobnosť neznáma. Asi najväčší záujem venovali Hansovi Dernschwamovi nemeckí historici Franz Babinger a Kurt Oberdorffer ako aj maďarský historik Lajos Tardy. Zo slovenských historikov sa mu venoval najmä Peter Ratkoš a z moravských Ján Kühndel. Ich štúdie však zostávajú pomerne všeobecné a povrchné, čím neumožňujú bližšie nahliadnuť a priblížiť Dernschwamove diela.

Hans Dernschwam sa narodil 23. marca 1494 v severočeskom meste Most. Po získaní titulu bakalár na univerzite v Lipsku vydal sa na krátku návštevu Talianska. Avšak už v roku 1513 sa vracia v sprievode ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóca do Uhorska, kde nastúpil do služieb významného humanistu Hieronyma Balbu. Po nazbieraní skúseností a kontaktov Balbove služby v roku 1517 opúšťa a nastupuje do Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti ako správca mincovne v Nagy Bánya (dnes Baia Mare v Rumunsku). V mediarskom podniku zohral Dernschwam významnú úlohu najmä v období predmoháčskej krízy, keď vďaka svojim organizačným schopnostiam a pohotovému konaniu uchránil spoločnosť pred veľkými škodami. Po ukončení práce pre Turzovsko-fuggerovskú spoločnosť v roku 1549 sa chcel Dernschwam venovať svojim záľubám no už v roku 1553 odchádza na nebezpečnú cestu do Konštantínopolu, z ktorej sa vrátil v roku 1555. Aj keď Dernschwam v nasledujúcom období dostal ešte niekoľko zaujímavých pracovných ponúk, nie je známe, že by sa niekde zamestnal. Pravdepodobný rok jeho úmrtia je 1568.

Tvorba Hansa Dernschwama je veľmi skromná no o to pestrejšia. Medzi jeho doposiaľ známe spisy patrí:

1. *„Inscriptiones Romanae e lepidibus in territoriis Hungariae et Transsylvaniae repertis a. 1520-1530 colectae“ (*zbierka rímskych epigrafických nápisov)
2. *„Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über Salzbergbau um 1528.“*[1] (správa o soľných baniach v Sedmohradsku)
3. *„Inventarim Librorvm. Ioan. Dernschwam. MDLII“*[2] (inventár Dernschwamovej knižnice)
4. *„Hans Dernschwam´s Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)“*[3] (Dernschwamov denník cesty do Konštantínopolu a Malej Ázie

[1] STRIEDER, J.: Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über Salzbergbau um 1528. In.: *Ungarische Jahrbücher*. Band XIII, Heft ½, 1993, s. 260-290.

[2] BERLÁSZ, J.: *Die Bibliothek Dernschwam. Bücherinventar eines Humanisten in Ungarn*. Szeged: [b.v.], 1984. 303 s.

[3] BABINGER, F.: *Hans Dernschwam´s Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55).* München und Leipzig, 1923, 314 s. (ďalej iba *Tagebuch* ...)

(1553-1555))

5. *„Beschreibung des Mittern Haus im Neüsohl gelegen durch Hannsen Thurnschwamb, der Herren Fugger gewesten Factoris daselbst sambt andren, was sich in der Cron Hungarn zugetragen, beschrieben im 1563 Jahr.“*[4] *(opis tzv. Stredného domu v Banskej Bystrici a analýza spoločenskej situácie v Uhorsku pred Moháčskou katastrofou)*

Ako vidno už zo samotných názvov jednotlivých diel, Dernschwamova tvorba je naozaj veľmi rôznorodá. Nájdeme tu zbierku rímskych epigrafických nápisov, ako ukážku klasickej humanistickej tvorby, či správu o soľných baniach v Sedmohradsku, ako príklad spisu úradného charakteru. Avšak predmetom nasledujúceho rozboru je štvrté z uvedených diel, a teda denník Hansa Dernschwama z jeho cesty do Konštantínopolu a Malej Ázie z rokov 1553 až 1555.

Za objavenie tohto cenného diela vďačíme archivárovi dr. Friedrichovi Dobelovi, ktorý ho našiel vo fuggerovskom sídle na zámku Babenhausen v Bavorsku. Najstarší odpis denníka pochádza zo 16. storočia a nachádza sa v štátnej knižnici vo Wolfenbüttel, kde nájdeme aj druhý odpis pochádzajúci z 18. storočia.[5] Tretí známy odpis sa nachádza v pražskom Národnom múzeu, ktorému ho v roku 1824 venoval arcibiskup Chlumčanský.[6] Vychádzajúc z babenhausenského originálu vydal v roku 1923 denník tlačou Franz Babinger.[7] Keďže jeho čiastočný preklad do slovenčiny vyšiel v edícii J. Minárika *„Putovanie po súši a po mori“*[8], vychádzala som pri analýze textu aj z tohto diela.

Denník vznikol, ako to už z názvu vyplýva, v období rokov 1553 až 1555, počas cesty Hansa Dernschwama do Konštantínopolu, kam sa vydal spolu s diplomatickou misiou Ferdinanda I. Habsburského. Úlohou vyslancov a Dernschwamových spolucestovateľov Antona Vrančiča a Františka Zaya, bolo vyjednať u sultána Sülejmana trvalý mier a to za poplatok 30 000 dukátov za prvý rok mieru, 20 000 dukátov za rok nasledujúci a 10 000 dukátov v období ďalších rokov. V prípade, že by s takýmto návrhom neuspeli, mali sa pokúsiť aspoň o vyjednanie päťročnej mierovej zmluvy.[9] Prečo sa Dernschwam vo veku 59 rokov na takúto náročnú a nebezpečnú cestu vydal, zostáva doposiaľ záhadou. O podrobnú analýzu Dernschwamovej motivácie sa vo svojej štúdii *„The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire“* pokúsila M. Birnbaum.[10] Podľa nej, existuje hneď niekoľko teórií, no ako sama konštatuje, ani jednu z nich nemôžeme presvedčivo potvrdiť, alebo vyvrátiť. Za najpravdepodobnejšiu považuje možnosť, že Dernschwam vycestoval do Konštantínopolu s úmyslom vidieť tureckého nepriateľa na vlastné oči a zároveň zozbierať grécko – rímske epigrafické nápisy. Za najmenej pravdepodobnú považuje teóriu, že Dernschwama vyslali na cestu Fuggerovci, aby pre nich zozbieral informácie pre prípadnú expanziu ich mediarskeho podniku na toto územie. Aj keď sa nám asi nikdy nepodarí túto otázku presvedčivo zodpovedať, môžeme sa k nej aspoň priblížiť prostredníctvom analýzy denníka.

---

[4] RATKOŠ, P.: *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525-1526).* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957. 559 s.
RATKOŠ, P.: Neznámy úvod Dernschwamovho memoriálu. In: *Historický časopis*, 16, 1981, č. 1, s. 97.
[5] BABINGER, *Tagebuch...*,s. XXX.
[6] KÜHNDEL, J.: Ján Dernschwam, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494-1567). In: *Historické štúdie*, 1955, č. 1, s. 182.
[7] BABINGER, *Tagebuch...*,314 s.
[8] *Putovanie po súši a po mori*. Ed.: J. MINÁRIK, Bratislava, 1975, s. 8-36.
[9] ENGEL, J., Ch.: *Geschichte des Ungarischen Reichs. Vierter Theil.* Wien: Friedrich Volke´s Buchandlung, 1834, s. 138.
[10] BIRNBAUM, M.: The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire. In.*: Südostforschungen*, Band L, München, 1991, s. 119-144.

Čo sa týka štruktúry tohto pomerne obšírneho spisu, môžeme ho rozdeliť do piatich časových fáz: cesta z Viedne do Konštantínopolu (22. jún – 25. august 1553), pobyt v Konštatínopole (25. august – 1553 až 9. marec 1555), cesta do Amasie (9. marec – 7. apríl 1555), pobyt v Amasii (7. apríl – 2. jún 1555) a nakoniec cesta z Amasie do Viedne (2. jún – 11. august 1555). Písaný je denníkovou deskriptívnou prózou, pričom väčšina poznámok zachováva určitú schému: dátum, miesto pobytu a miesto cieľa, vzdialenosť medzi miestom pobytu a miestom cieľa v míľach i hodinách a nakoniec zážitky, respektíve pozorovania z cesty. Napríklad: *„Dňa 4. augusta sme prišli z Livady za deväť hodín do srbskej dediny zvanej Jagodina, vzdialenosť šesť míľ...“*[11] alebo: *„Dňa 11. augusta sme z Velice prišli za päť a pol hodiny do mesta Sofia, vzdialeného tri míle.“*[12] Niektoré zápisky sú strohé a krátke, iné veľmi obšírne (napríklad poznámky z pobytu v Konštantínopole). Najväčší počet strán je venovaný pobytu v hlavnom meste,[13] najmenší pobytu v Amasii.[14] Čo sa jednotlivých tém týka, ponúka nám Dernschwam široké spektrum informácií z rôznych oblastí, ako je napríklad geografia, etnografia, hospodárstvo, sociálna sféra, náboženstvo a pod.. Časť denníka je venovaná aj epigrafickým nápisom, ktoré, ako som už spomínala, mohli byť motívom pre absolvovania Dernschwamovej cesty.

„Dňa 22. júna som sa vybral z Viedne spolu s Leonardom Tengkom a kočišom Imrichom a s tromi koňmi na cestu do Konštantínopolu.“[15] Týmito slovami začína Hans Dernschwam svoj denník dlhej cesty do hlavného mesta Osmanskej ríše, počas ktorej prešiel cez územie dnešného Rakúska, Maďarska, bývalej Juhoslávie, Bulharska a Turecka. O všetkých krajoch a mestách ktorými prechádzal, si robil Dernschwam podrobné poznámky. Mnohé z nich majú geografický charakter umožňujúci predstaviť si túto krajinu aj dnes. Topografické deskripcie jednotlivých krajov majú veľmi podobnú štruktúru. Pri opise kraja sa Dernschwam venuje najmä jeho prírodným krásam, riekam, pohoriam či úrodnosti zeme. Veľmi výstižný je opis územia v oblasti mesta Niš: „Leží na utešenom mieste. Blízko sú vysoké, holé vrchy a najvyšší spomedzi nich sa volá Kunovica. Kraj je podobný ako v Sedmohradsku: na kuse rovinatý, potom zvlnený a kopcovitý. Kedysi to bola asi úrodná zem. Možno ešte poznať nivy, polia a vinice. Teraz je všetko pusté a zarastené. Na kraji mesta tečie rieka Nišava, ktorú obyvatelia volajú Ništ.“[16] Hornatý reliéf krajiny spomína Dernschwam aj pri iných mestách ako napríklad Grocka či Klisura, avšak len zriedka uvádza presné názvy pohorí a vrchov: „Volala sa Klisura čo značí priechod čiže priesmyk. Leží v údolí medzi lesmi a vrchmi.“[17] Opisu riek venuje Dernschwam trochu väčšiu pozornosť a tak sa okrem jednotlivých mien dozvedáme aj niečo o ich charaktere. Okrem už spomínanej rieky Ništ, zmieňuje sa v denníku o riekach Morava, Marica, Kutna či Iskra: „Čoskoro sme prešli cez bystrú kamenistú rieku. Priteká z hôr po pravej strane. Volali ju Iskra a niekedy aj Sikra.“[18] Keďže rieky tvoria často prírodné hranice, podarilo sa Dernschwamovi zaznamenať aj cennú informáciu tohto charakteru. V období jeho cesty totiž: „Rieka Niš tvorí hranicu medzi Srbskom a Bulharskom.“[19] To že sa informácia v denníku vyskytuje hneď trikrát naznačuje jej

[11] BABINGER, *Tagebuch...*,s. 6.
[12] BABINGER, *Tagebuch...*,s. 14.
[13] 120 strán
[14] 18 strán
[15] BABINGER, *Tagebuch...*,s. 3.
[16] *Putovanie po súši a po mori*, s. 12.
[17] *Putovanie po súši a po mori*, s. 16.
[18] *Putovanie po súši a po mori*, s. 21.
[19] *Putovanie po súši a po mori*, s. 16.

dôležitosť aj pre samotného autora. Pri svojich opisoch okolitej krajiny používa Dernschwam časté komparácie s Uhorskom. Tie nájdeme aj pri deskripcii územia, ktoré Dernschwam prirovnáva najmä k Sedmohradsku a Slovensku. Tak napríklad mestečko Smederev mu pripomína Trnavu a o území cestou do dediny Velica píše: „Celý deň sme putovali krásnou krajinou podobnou Turcu, Liptovu a kraju okolo Sv. Beňadika a Zvolena.“[20] Takéto a podobné poznámky vypovedajú nielen o scestovanosti autora, ale aj o jeho pozitívnom vzťahu k našej krajine. Po opise kraja prechádza Dernschwam na opis jednotlivých miest, ktoré charakterizuje z vonkajšieho i vnútorného hľadiska. Vonkajší opis tvorí predovšetkým poloha definovaná pomocou vzdialeností od iných miest alebo umiestnením v prírodnom prostredí: „Leží v údolí medzi lesmi a vrchmi.“[21] Alebo: „...dedina Vrbovlja, ktorá ležala pri ceste.“[22] Vnútorný opis sa sústreďuje najmä na architektúru, etnografické údaje či opevnenie mesta: „Mesto už nemá múry a ani sa nezdá, že by bolo bývalo kedysi opevnené, ako bývajú mestá v iných krajoch.“[23] Vzhľadom na okolnosti podáva Dernschwam stručný alebo obšírnejší popis. Najväčšiu pozornosť venoval mestu Konštantínopol, v ktorom strávil pol druha roka.

Ako som už spomenula, súčasťou opisu miest sú aj etnografické údaje. Sem patria najmä zmienky o poľnohospodárstve, spôsobe stravovania a obliekania, údaje jazykového a náboženského charakteru a pod. Keďže nám umožňujú predstaviť si každodenný život ľudí v područí Osmanskej ríše, patria k najcennejším informáciám z denníka. Kultúrnym odlišnostiam v jednotlivých dedinách a mestách sa začal Dernschwam venovať po príchode na hraničné územie, ktoré bolo v okolí mesta Ništ. Tu, v priamom kontakte s oboma národmi, srbským i bulharským, uvedomil si oveľa viac jednotlivé kultúrne rozdiely. Napríklad o jazyku a náboženstve Srbov a Bulharov píše: *„Celý kraj až po Niš je Srbsko. Obyvatelia, alebo usadlíci sa volajú Srbi (to je tak ako Vendi). Sú gréckeho vyznania so všetkými jeho obradmi. Ale ich kostoly už viac nikde nevidieť. Nazývajú sa kresťanmi a majú kresťanov v úcte.“*[24] *„Od spomínaného miesta nocovania sa v kraji až do Niša hovorí po dedinách ešte po srbsky, čiže slovanským jazykom.“*[25] *„Bulharský jazyk je tiež srbský čiže slovanský jazyk. Bulhari sú kresťanmi a majú kresťanské obyčaje ako Srbi.“*[26] Ďalším kultúrnym znakom, ktorý si Dernschwam všimol je spôsob obliekania a s ním súvisiace typy účesov a šperkov. Napríklad v Srbsku: *„Muži nosia ešte podľa chudobného sedliackeho obyčaja súkenné šaty, krpce a špicaté šedé čiapky čiže klobúky. Ženský kroj je taký ako nosievajú Srbi: pestrofarebný. Goliere košieľ, prsia i rukávce sú vyšívané vlnenými vláknami. Na hlave nosia nepekné šatky čiže závoje - ako chorvátske ženy. Všetky dievky chodia s nepokrytou hlavou. Do vlasov majú vpletené zvláštne vrkoče, jeden krížom cez druhý, takže by si myslel, že sú všelijako posplietané z konského vlasu. Veru dosť roboty by mal aj na mesiac ten, čo by chcel spliesť tak zvláštne a tak málo vlasov ako pletený čepiec. A po dedinách nosia ženy a dievky prívesky z lacných sedliackych vecí: z medi, ale aj zo striebra vytepané veci, ba aj sklené, pestrofarebné ružencové zrnká.“*[27] Po prechode cez rieku Niš, sa dostala výprava do bulharskej dediny Klisura, kde Dernschwam zachytil vzhľad bulharského kroja: *„V mieste kde sme nocovali, videli sme nový druh ženského kroja. Ženy tu nemajú závoje ako po ostatných dedinách v kraji, ale*

[20] *Putovanie po súši a po mori,* s. 17.
[21] *Putovanie po súši a po mori,* s. 16.
[22] *Putovanie po súši a po mori,* s. 21.
[23] *Putovanie po súši a po mori,* s. 12.
[24] *Putovanie po súši a po mori,* s. 12.
[25] *Putovanie po súši a po mori,* s. 12.
[26] *Putovanie po súši a po mori,* s. 17.
[27] *Putovanie po súši a po mori,* s. 16-17.

čudnú pokrývku na hlave, vyzerajúcu ako prevrátená misa. Pri hlave je iba taká široká, že sa dá nasadiť, ale hore je už väčšia. Možno ju nazvať korunou: také ešte nosia na mnohých miestach v Čechách a v Uhorsku šľachtičné. Ako som neraz videl, boli zdobené perlami. Ale tieto chudobné bulharské sedliačky majú na nich zdoby zo všelijakých sklených zrniek. Dievky majú veľa vrkočov, ako sa to robieva u koní. Účes vyzerá ako pletený hodvábny čepiec a ako konská hriva. Všetky nosia dosť ťažké náušnice z medi a zo zlomkov striebra, ako ich tu majstrovsky zhotovujú Cigáni. Na krku nosievajú zvláštne náhrdelníky zo skla, z kostí a zo všetkého, čo sa len ligoce a blyští. Aj na prstoch nosia veľa medených a mosadzných prsteňov.“[28] V denníku sa spomínajú aj iné druhy kroja, ktoré sa v závislosti od lokality a obyvateľstva líšili. Napríklad o bulharskej dedine Velica obývanej Srbmi Dernschwam píše: *„Teraz v nej však bývajú Srbi. Ani kroj nie je bulharský. Mužské i ženské košele sú okolo krku, na prsiach i na rukávoch pestrofarebne vyšívané, nie hodvábnymi, ale vlnenými vláknami. Miesto závojov mali ženy obyčajné ľanové šatky, ako nosievajú aj Cigánky. Nevidieť na nich nijaké vlnené odevy, ale všetko z hrubého plátna, ktoré si sami zhotovujú. Muži sú vpredu ostrihaní po turecky a vzadu majú ešte niekoľko brčkavých vlasov. Čepce majú z obyčajného plátna, vpredu i vzadu rozstrihnuté.“*[29]

Ďalším kultúrnym znakom, ktorý Dernschwam nielen pozoroval, ale chtiac-nechtiac aj vyskúšal, bol spôsob stravovania v jednotlivých oblastiach. Ako na vlastnej koži zistil, základnou potravinou boli pagáče. Aj keď to Dernschwam nehovorí priamo, je celkom pravdepodobné, že mu chýbal domáci, uhorský chlieb. *„Iný chlieb okrem pagáčov nemajú.“*[30] alebo *„Aj tu majú iba pagáče.“*[31] Podľa frekvencie výskytu možno označiť za ďalšie významné komodity kurčatá, vajcia a víno. Z ohľadom na potravu pre kone spomína Dernschwam pomerne často aj seno a jačmeň. *„Našli sme tam aj proviant, jačmeň, seno, kurence, pagáče.“*[32] Obzvlášť podrobne zachytil spôsob stravovania srbského obyvateľstva. Tu spomína okrem samotných potravín aj ich ceny a hodnotu peňazí ako takých: *„Chlebom sú im pagáče. Majú aj víno, a to červené, no ani v jednom dome nie je v lete oveľa lepšie než ocot. Kurence sú za dva i tri aspery. Iné mäso ako hovädzie a baranie alebo jahňacie nie je. Na uliciach možno kúpiť živé zviera. AJ vajcia dostať na uliciach – niekde vo väčšom, niekde v menšom množstve – dvadsaťdva až tridsaťdva za jeden asper. Aj dobré, veľké mladé kurence sú za jeden asper. Nikto tu zavčasu nevečeriava. Veľké vrece jačmeňa na krmivo pre kone nám priniesli za šesť asperov. Peniaze v týchto krajoch sú vzácnejšie než v slovanskom kraji Štajerska.“*[33] S potravinami súvisí veľmi úzko aj oblasť poľnohospodárstva. Sem patria zmienky o poliach a viniciach, o ich úrodnosti a stave. Ako Dernschwam často konštatuje, pôvodne úrodná pôda je zanedbaná a spustošená. Napríklad cestou z dediny Velica: *„Na poliach ležalo ešte nepožaté obilie - pšenica, jačmeň, proso. Bývalo tu asi veľa viníc, no teraz sú už pusté a spustošené.“*[34] Podobne sa vyjadruje aj o kraj v okolí Jagodiny: *„Predtým mal asi celkom úrodné polia a vinice. Teraz je to všetko po oboch stranách pusté a spustošené a zarastené ako malé lesy.“*[35] Zaujímavé sú najmä zmienky o ryži a sezame, ktoré videl zasiate na poliach v okolí dediny Klokotnica. K opisu sezamu ako poľnohospodárskej rastliny pridáva aj

[28] *Putovanie po súši a po mori*, s. 17.
[29] *Putovanie po súši a po mori*, s. 17.
[30] *Putovanie po súši a po mori*, s. 17.
[31] *Putovanie po súši a po mori*, s. 22.
[32] *Putovanie po súši a po mori*, s. 17.
[33] *Putovanie po súši a po mori*, s. 13.
[34] *Putovanie po súši a po mori*, s. 18.
[35] *Putovanie po súši a po mori*, s. 10.

spôsob jej spracovania a predaja: *„Kadiaľ sme šli, videli sme polia, na ktorých bol zasiaty sezam a ryža. Je to veľmi plodná zem, akú potrebuje toto semeno. Ryža sa volá po Turecky princš. Zo sezamu sa lisuje olej. Je sladký a chýrny. Dáva sa do všetkých jedál. Vysmážajú sa v ňom ryby a iné pokrmy ako v masle a polievajú sa ním všetky pelčše. Predáva sa denne na trhu a jednajú sa tu aj o semená, ako je starým dobrým zvykom sedliakov. Semeno je bielučké a podlhovasté, ale nie také hrubé ako horčičné zrniečko. Sezam rastie vyše kolien a má veľa semien.“*[36] Medzi zaujímavé pasáže z oblasti poľnohospodárstva patrí aj zmienka o mlátení obilia, ktoré pozoroval v mestečku Čorla: *„Prizerali sme sa, ako Turci a Gréci mlátia obilie. Majú na to jedľovú dosku, asi ako trpasličia ruka hrubú a dva viedenské lakte dlhú a päť štvrtín lakťa širokú. Vpredu je trocha vyvýšená, ako sánky, a dolu na dne sú do dosky po celej dĺžke pevne vbité ostré, roztlčené, malé, dva prsty dlhé kresacie kamene. Volajú to ikina. Sedliak teda zotne v poli alebo na dvore tvrdú jedľu a takto drví obilie. Do ikiny zapriahne dva voly. Postaví sa vzadu na ikinu alebo si na ňu sadne a poháňa voly na povraze dlhým prútom dookola, kým sa slama dostatočne nepokrája ako plevy. Potom je pekná, drobná ako nasekaná slama a sečka. Dve ikiny z jednej jedle teda chodia za sebou dookola a vyhadzujú obilie so sečkou. Touto sečkou kŕmia dobytok. Majú málo lúk a sena. Nemajú ani celé snopy ako inde v kraji.*“[37]

O remeselnej výrobe sa toho z denníka dozvedáme len veľmi málo. Jednou z najvýraznejších zmienok je časť o tkaní vo Virove *„Tu som videl namáhavo a hrubo vyrobené sedliacke tkanivo, utkané z vlasov na stave. Zhotovujú sa z neho saky a sieťky proti muchám.“*[38] Remeselnú výrobu ďalej spomína v meste Niš, keď pri prezeraní jednej z mešít stretol dalmatínskych kupcov a remeselníkov zo Šibeníka *„... ako ostatní predávajú Turkom súkno a venujú sa v chatrčiach krajčírskemu remeslu.“*[39]

Azda najväčšiu časť poznámok v denníku je venovaná rôznym stavbám a architektúre. Dernschwam tu opisuje jednotlivé karavanseráje,[40] domy, mešity, kúpele a mosty. Veľkú pozornosť venuje najmä karavanserájom, v ktorých spolu s vyslancami často nocoval. Niektoré opisuje stručne: *„Je tu karavanseráj, do ktorého sa zmestí dvesto koní. Maštaľ má dvadsaťštyri vchodov. Pred domom je studňa a pred maštaľou dve komory s kozubom a dve komory na seno a jačmeň.“*[41] iné naopak dosť obšírne: *„Postavili tu aj karavanseráj, celý z kameňa, ktorý priviezli zo starých budov. Je vybudovaný do štvorca. Vnútri má veľký dvor a po oboch stranách šesť klenutých miestností a v každej kozub a malý oblok vedľa dverí. Každá miestnosť je dve siahy dlhá i široká a taká nízka, že sa povala dá dosiahnuť rukou. Nie sú klenuté, ale majú biednu dlážku z neohobľovaného dreva. Nad týmito miestnosťami je zasa taký istý počet miestností s kozubmi, postavených z dreva. Okolo nich možno prechádzať chodbou. Zvonku nemajú obloky. Vchod do domu má veľkú bránu, pod ktorou možno sedieť ako v kostolnej predsieni. Oproti bráne začali teraz stavať dačo pre kone a nad tým podľa svojej obyčaje drevený palác, v ktorom môže prenocovať vojsko. Nie sú tu však ešte pivnice ani sklady. A plochá strecha je pokrytá tehlami.“*[42] Okrem karavanserájov opisuje Dernschwam aj domy, v ktorých jeho skupina nocovala, alebo ktoré v jednotlivých mestách videl. Pri opise sa zameriava najmä na múry, priestory, okolie a celkový stav obydlia. Napríklad dom Derviša bega, v ktorom nocovali v Jagodine, opisuje takto: *„Dom má rozsiahly dvor obkolesený nízkym slabým*

---

[36] *Putovanie po súši a po mori,* s. 26.
[37] *Putovanie po súši a po mori,* s. 31.
[38] *Putovanie po súši a po mori,* s. 27.
[39] *Putovanie po súši a po mori,* s. 13
[40] útulky pre karavány
[41] *Putovanie po súši a po mori,* s. 9.
[42] *Putovanie po súši a po mori,* s. 13.

múrom. Je to chatrný jednoposchodový sedliacky dom s jedným kozubom. Pred domom stojí letný dom čiže veranda, postavená na štyroch stĺpoch. Má dve poschodia. Vybudovaná je po sedliacky. Naproti tomu je veľká stajňa pre kone, v ktorej môže byť dvesto koní. Okrem nej je tu vedľa záhrady ešte malá stajňa, ktorá susedí s domom.“[43] Dlhú a namáhavú cestu si Dernschwam spolu s ostatnými spolucestujúcimi spríjemnili pobytom v kúpeľoch. Prvé kúpalisko spomína Dernschwam už v meste Niš: *„Na konci mesta je pri rieke pekné kúpalisko, do ktorého veľké koleso vynáša a vháňa vodu z Nišavy.“*[44] Najväčší dojem vzbudili v Dernschwamovi kúpele v Sofii, ktoré aj navštívil a neskôr na niekoľkých stranách opísal. Ich krása a veľkoleposť je zjavná aj z jeho slov: *„Kúpeľ stojí na voľnom priestranstve a už pri vchode má veľkú štvorcovú budovu, ktorá je zakončená podľa gréckeho spôsobu okrúhlou kopulou ako chrám a Panteón v Ríme. Nádherne je vydláždená bielym lešteným mramorom...“*[45] Okrem opisu budovy tu nájdeme aj zmienky o fungovaní kúpeľov. *„Tu sa každý vyzlečie, na rohožku si položí šaty a pod lavicu obuv. Kúpeľný sluha uviaže každému okolo tela dlhú belasú šatku a okolo hlavy bielu šatku. Nenosia sa tam nijaké spodné nohavice.“*[46] Alebo: *„Vodu z rúr nechávajú tiecť a ani rúry neotvárajú, kým sa nechce poumývať jeden človek alebo dvaja alebo celá spoločnosť, keď sa predtým vypotili, ako to už býva v pare kúpeľa.“*[47] Medzi architektonické objekty, ktorým sa Dernschwam na ceste do Konštantínopolu venuje, môžeme zaradiť aj mosty. Tie, podobne ako iné objekty, opisuje raz stručne, inokedy veľmi presne a obšírne. Veľkosťou a prirovnaním k pražskému mostu vyniká most na rieke Marica, ktorý je: *„... dlhý stodvanásť krokov a široký dvadsaťtri stôp. Môžu sa teda na ňom vyhnúť dva vozy. Po oboch stranách má z kvádrov postavené zábradlie ako most v Prahe, ale nijakú bočnú vyvýšenú cestu. Má i dvadsaťjeden podjazdov.“*[48] Medzi objekty, ktoré Dernschwam počas cesty do Konštantínopolu spomína patria ešte cintoríny a studne. Tým sa však venuje len okrajovo a okrem zmienky o ich výskyte v určitej oblasti ich len zriedka bližšie charakterizuje či opíše.

Samostatnou časťou Dernschwamovho denníka je obdobie pobytu v hlavnom meste Osmanskej ríše, v Konštantínopole. Väčšina informácií, ktoré sa tu vyskytujú, patria do sféry etnografie. Svojim obsahom a rozsahom sa však od predchádzajúceho textu líšia. Ich prínosom je najmä hĺbková sondáž do kultúrneho života tureckého obyvateľstva v období 16.storočia.

Plne rozvinuté mesto, akým Konštantínopol v čase Dernschwamovej cesty určite bol, nazývali Osmani vo svojich úradných prameňoch slovom *sehir*. Jeho súčasťou bolo určite trhovisko, mešita a ďalšie úradné budovy.[49] Ich opisu sa Dernschwam venuje aj v tejto časti denníka pomerne často, no keďže našim cieľom nie je architektonický obraz budov, ale skôr ich úloha v širšom spoločenskom kontexte, nebudem im venovať väčšiu pozornosť. Celkové dojmy Hansa Dernschwama z hlavného mesta nemusíme hľadať medzi riadkami, keďže ich zapísal on sám veľmi jasne. Podľa jeho slov: *„Konštantínopol nie je politické alebo meštianske mesto aké majú kresťania, kde by bola poctivosť a meštianstvo. Je skôr ako tábor, kde cisár a jeho bašovia robia čo chcú.“*[50] Výstižne zhrnula

[43] *Putovanie po súši a po mori*, s. 10-11.
[44] *Putovanie po súši a po mori*, s. 12.
[45] *Putovanie po súši a po mori*, s. 19.
[46] *Putovanie po súši a po mori*, s. 19.
[47] *Putovanie po súši a po mori*, s. 19.
[48] *Putovanie po súši a po mori*, s. 27.
[49] KLUSÁKOVÁ, Ľ.: *Cestou do Cařihradu. Osmanská města v 16. století viděná Křesťanskýma očima.* Praha, 2003, s. 123.
[50] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 133.

Dernschwamove dojmy M. Birnbaum keď píše: *„Opisuje tu policajný štát „par excelance,“ v ktorom je sultán úplne odlúčený od ľudových más. ... Ako excelentný obchodník spozoroval, že úspechy ríše sú založené na fakte, že „všetka práca v Turecku je prácou otrokov.““*[51]

Tak ako počas cesty, aj v prípade pobytu v hlavnom meste Osmanskej ríše, venoval Dernschwam značnú časť pozornosti architektúre. Okrem karavanserájov a mešít, zaujali ho najmä antické pamiatky. Takto napríklad opísal stĺp stojaci na slepačom trhu: *„... nazýva sa tigli taš, to je pri stojacom, alebo vztýčenom kameni. Dal ho postaviť jeden grécky cisár. Stojí na veľkom alabastrovom kameni, alebo bielom mramore, ... na tom stojí veľký, hrubý a vysoký stĺp ...“*[52] V opise pokračuje aj naďalej veľmi podrobne, pričom udáva presné rozmery, tvary a farby stĺpu. Podľa jeho slov stĺp už nie je kompletný: *„Vyzerá to, že na ňom ešte niečo stálo. Bolo to zhodené Turkami, ako aj všetky pekné a božské, úžasné antické pamiatky, zničené a zamurované do ich budov.“*[53] Takéto zaobchádzanie s architektonickými pamiatkami Dernschwam opísal aj na iných miestach svojho denníka. Je evidentné, že to považoval za barbarstvo a nehanebnosť. Za zmienku stojí aj opis mešít, ktoré si Dernschwam všímal najmä ako dôležitú súčasť moslimskej viery. Venuje sa im pomerne podrobne, od použitých materiálov cez výzdobu, až k jednotlivým drobnostiam. *„V celom kostole visia plné lampy, jedna vedľa druhej, medzi nimi veľké, lesklé, oceľové gule, skôr ako pštrosie vajcia podobné klampiarskej práci.“*[54]

Každodennou súčasťou Dernschwamovho života v Konštantínopole bola strava. Jej, respektíve spôsobu stravovania tureckého obyvateľstva venoval značnú časť textu. Čo sa týka jeho vzťahu k tureckému jedlu, nebol veľmi pozitívny: *„Turci jedia v skutku zlé veci ako syr, chlieb, cesnak, cibuľu, reďkovky a veľa ovocia počas celého roka. Zapíjajú to vodou.“*[55] Za každodenné jedlo Turkov označil Dernschwam čorbu: *„... čorba, to je varené jedlo alebo kaša z pšenice, hrachu, šošovice, bôbu, fazule a podobného s kúskom ovčieho mäsa. Hovädzinu nejedia radi, je zriedkavosťou.“*[56] Čorbu robili Turci na slano aj na sladko. Práve sladká čorba patrí k jednej z mála vecí, ktoré Dernschwama pozitívne prekvapili a donútili vyjadriť pochvalné stanovisko: *„Čorba z ryže je božské jedlo. Šafránom ju robia žltú a cukrom sladkú.“*[57] Či je tento názor výsledkom Dernschwamovej slabosti pre sladké, alebo skutočným zložením poklony nie je podstatné. Touto poznámkou nám dáva signál, že je schopný aj pozitívnej kritiky, ak ju považuje za vhodnú. Umožňuje nám to lepšie preniknúť do jeho mysle, pochopiť ako vnímal okolitý svet a že jeho negatívne postoje nie sú iba zaťatým kritizovaním všetkého, čo pochádza od Turkov. K ich chlebu zaujal Dernschwam neutrálny a pomerne vecný postoj: *„... pomerne biely, neslaný, nič mimoriadne, v peci vysušený.“*[58] Podľa Dernschwamových slov, chcú Turci iba čerstvo napečený chlieb. Preto sa musia pekári snažiť, aby im nezostal žiaden navyše. Ak sa tak stane, predávajú ho lacnejšie: *„Inak musia tri chleby predávať za 1 asper, ktoré by inak mali hodnotu 2 aspery.“*[59] Ako inde, tak aj v tejto časti, nevyhýba sa Dernschwam porovnávaniu s domácim prostredím a píše: *„V Konštantínopole na nepečú žiadne žemle ako vo Viedni, ani žiadne biele žemle ako bolo zvykom pred časom v Budíne*

[51] BIRNBAUM, The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire, s. 125.
[52] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 32.
[53] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 32.
[54] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 34.
[55] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 37.
[56] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 37.
[57] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 37.
[58] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 48.
[59] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 48.

a v Uhorsku.“[60] Zaujímavá je pasáž, ktorou Dernschwam informuje, že v karavanserájoch sa nevarí a že tam nie sú ani žiadne kuchyne. Hostia sa teda stravujú v *„hanebných kuchyniach“*[61] na trhu, ktoré majú gril a podávajú jedlá ako surové ustrice a slimáky. Podľa Dernschwama sa v nich stravuje aj väčšina obyvateľstva. Veľký počet poznámok z oblasti stravovania sa zaoberá cenami potravín. Tie Dernschwam opisuje presne, pri väčšine dokonca udáva mesačné alebo ročné výdavky. Pokiaľ má potravina rôzne akosti alebo typy, spomenie Dernschwam spolu s cenami aj tie: *„Teda, med majú obyčajný 1 occa*[62] *za 4$^{1}/_{2}$ asperov aj za 5 a 6 asperov, a biely za 10 a 12 asperov. Pri 5 asperoch za 1 occa to robí 120 occa za 600 asperov.“*[63] Alebo: *„Soľ je trojaká: kamenná soľ zo Sedmohradska, 150 dragma*[64] *za 1 asper. Tá druhá, morská soľ, najlepšia po 12 aperov za kilo a čierna za 9 a 10 asperov za kilo. Na mesiac stojí kilo soli 12 asperov.“*[65] Ako vidno z úryvku, Dernschwam prináša aj informácie o jednotlivých hmotnostných a menových jednotkách. Najmä k mene sa vyjadruje aj priamo, keď píše, že *„jeden asper sú 2 uhorské fenigy, alebo 1$^{1}/_{2}$ grajciara.“*[66] Okrem jedla sa v denníku spomínajú aj nápoje ako napríklad typicky turecký šerbet. Ako Dernschwam píše: *„kto si môže dovoliť piť šerbet, je pán. Je to voda pripravená a zmiešaná s cukrom, alebo medom.“*[67] Oveľa väčšia pozornosť je venovaná vínu, ktoré si Dernschwam všíma veľmi pozorne. Záujem o tento nápoj vidno počas všetkých období, no najvýraznejšie sa mu venuje v čase pobytu v Konštantínopole. Interesantná je napríklad zmienka o spôsobe prifarbovania a dochucovania vín šťavou z rastliny podobnej Baze čiernej: *„Teda, na vidieku pri dedinách nachádza sa divá rastlina s čiernymi bobuľami vyzerajúca ako baza. Po nemecky attich, po latinsky tiež sambuccus siluestris,*[68] *po maďarsky fuldi boza. Tie isté čierne bobule dávajú do jednej vázy, rozmačkajú a nechajú samé od seba vykvasiť. Keď príde čas, šťava sa odčerpá a predá vinárňam. Tí s ňou teda víno zafarbia na červeno, vzhľad má úplne iný ako vonku a inú chuť. Robí ľuďom zle, má sa z neho dať lacno opiť.“*[69] Príchodom do moslimskej krajiny sa Dernschwam dostal do kontaktu so spoločnosťou, ktorá má alkohol zakázaný. Ako dnes, tak aj vtedy bol tento zákaz porušovaný, čo Dernschwam často spomína a opisuje. Podľa jeho názoru: *„Hoci Turci nesmú piť žiadne víno, ktoré im bolo ich Mohamedom zakázané, nedodržujú to všetci a tajne, tam kde môžu prísť k vínu, nasávajú ako svine bez miery, až ostanú ležať.“*[70] Ako Dernschwam uvádza, za porušenie zákazu hrozí moslimom trest, ktorý vymeria paša. Väčšinou ide o finančnú pokutu, alebo o telesný trest, ktorý sa v niektorých prípadoch môže skončiť smrťou. Toto spolu s faktom, že s vínom majú povolené obchodovať iba Gréci a židia opisuje Dernschwam pasážou: *„V Konštantínopole je veľa krčiem, kde sa predáva víno, nesmú sa tu ale ubytovať hostia a cudzí ľudia. A víno nepredáva nikto, iba Gréci a židia, ktorí sa veľmi jednajú. Turci nesmú dostať žiadne víno, ale potajme pijú veľa vína, zvlášť zajatci, vojaci a janičiari. Človek ich nájde sedieť skrytých v kúte, nesmú byť veru hluční, lebo inak by bol stlčení hostinský spolu s hosťami a paša, ktorý v meste zabil bitkou veľa janičiarov, by ich potrestal peňažnou pokutou.“*[71]

---

[60] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 48.
[61] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 37.
[62] occa, ocka – turecká váhová jednotka, asi 1$^{1}/_{4}$ kg
[63] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 46.
[64] dragma, dirhem, dram, drachma – jednotka hmotnosti, asi 300 g
[65] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 47.
[66] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 36.
[67] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 37.
[68] lat. Sambucus sylvestris – baza lesná
[69] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 103.
[70] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 84.
[71] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 36.

Z informácií, ktoré nám Dernschwam svojím jedinečným dielom ponúka, je možné vyčleniť ucelené pasáže, venujúce sa konkrétnym skupinám ľudí. Medzi spoločenstvá, ktorých spôsob života Dernschwama zaujal, patria napríklad janičiari, židia a zajatci na území Osmanskej ríše. Prínosom je najmä jeho prístup, jeho pohľad, na jednotlivé komunity ako na súčasť multikultúrnej krajiny. Svojim opisom sa sústreďuje na spolužitie, symbiózu či parazitizmus jednotlivých skupín a na submisívny či hostilný charakter ich vzájomných vzťahov. Podľa počtu strán môžeme povedať, že najviac pozornosti zo spomenutých komunít venoval židovskej.[72] Svoje rozprávanie o tejto skupine obyvateľstva začína Dernschwam vetou: *„V Turecku je nespočetné množstvo židov, vo všetkých mestách, všelijakých národností a jazykov. A každá národnosť, podľa reči, drží spolu.“*[73] Dôležitým rozlišovacím znakom príslušnosti k určitej skupine obyvateľstva, alebo hierarchie v rámci nej, bolo oblečenie: *„Každý ako je naučený, nosí tiež oblečenie podľa svojej reči. Zvykom u Valachov a Turkov, aj u Grékov je kaftan, to je spodnica a sukňa, urobené z dobrého súkna a hodvábu.“*[74] Na určenie náboženskej, ale aj sociálnej príslušnosti slúžili najmä turbany: *„Tak ako Turci nosia biele turbany, nosia teda židia žlté, niektorí cudzí židia nosia cudzie čierne baretky. Nejakí, hlavne tí, čo chcú byť doktormi a ránhojičmi, nosia červené, špicaté, podlhovasté baretky.“*[75] O židoch sa ďalej dozvedáme že uprednostňujú bývanie v cudzích domoch, za ktoré platia nájom a že je medzi nimi tak ako v minulosti stále veľa siekt. Jednou z nich je aj sekta „karaim“ Podľa Dernschwamových slov: *„... sú oddelení od ostatných židov, nebývajú s nimi v domoch, majú svoje domy zvlášť, nejedia a nepijú s nimi.“*[76] Táto komunita si podľa denníka robí vlastné víno, má osobité sviatky a keď iní židia jedia mäso, oni konzumujú ryby. Sú bohatší ako ostatní a majú: *„najlepšie domy z kameňa, nosia dobré hodvábne a damaškové šaty, muži i ženy, a všetky ženy majú na krku a rukách zlaté reťaze.“*[77] S židovskou komunitou súvisí aj jedna z najcennejších informácií z denníka, konkrétne zmienka o ich školách v Konštantínopole: *„Židovských škôl by malo byť v Konštantínopole 42 alebo viac. Každá národnosť chodí do svojej školy.“*[78] Práve tu vidno, aká vysoká je hodnota tohto Dernschwamovho diela. Takýmto objasňovaním vzťahov Osmanskej ríše k obyvateľstvu inej národnosti i iného vyznania v období 16. storočia, stáva sa denník cenným prameňom pre dejiny menšín na území Turecka, i pre dejiny národov, ktorých príslušníci sa tu v tomto čase ocitli. O postavení židov hovorí aj zmienka o sobášoch, respektíve o postupe v prípade, ak sa chcel žid oženiť: *„Všetci židia, ktorí sa chceli zosobášiť, museli sa najskôr ukázať subašovi (to je úradník), dať mu listinu a zložiť 80 asperov, ktoré patrili cisárovi.“*[79] Pri podobných poznámkach by sme mali zostať obozretní a položiť si otázku, či situáciu, ktorá bola v Konštantínopole, možno aplikovať na všetky oblasti ríše. Je totiž celkom možné, že čo platilo v hlavnom meste, plnom rôznych národností a cudzincov, nemuselo byť dodržiavané aj na vidieku. Pozoruhodné sú aj pasáže vyjadrujúce vzťah samotného Dernschwama k židovskému národu. Aj keď sa o židoch vyjadruje väčšinou neutrálne a z globálneho hľadiska skôr pozitívne, nájdu sa v denníku aj také zmienky, ktoré naznačujú určité zafixované, negatívne stereotypy. Takýmto je i nasledujúci úryvok, v ktorom o opovrhovaní židov

[72] BABINGER, *Tagebuch...*, strana 109 až strana 114
[73] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 106.
[74] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 106.
[75] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 106.
[76] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 109.
[77] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 109.
[78] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 109.
[79] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 114.

kresťanmi hovorí akoby medzi rečou: *„Ako som spomínal, že židmi sa v Turecku pohŕda tak ako v kresťanstve, majú Turci vo zvyku pokrikovať po nich zo svojich stánkov keď idú okolo: hawrus, hawrus, hawrus, čo znamená smradľavý vôl.“*[80] Tento turecký pokrik má podľa Dernschwama korene v jednej historke, podľa ktorej mal starý žid vyprázdniť svoj „šerbeľ“ pred stánok iného obchodníka. Keď sa to dozvedel paša Kostka, nariadil židovi finančnú pokutu a za trest ho nechal prejsť po trhu na oslovi, na ktorom sedel naopak, na krku mal zavesený džbán so smradľavou vodou a v ňom mal ponorenú bradu. Keďže ľudia naňho pokrikovali „hawrus“[81], začalo sa toto slovo používať ako nadávka pre židov.[82]

Ďalšou výraznou, v tomto prípade skôr sociálnou skupinou, ktorá Dernschwama zaujala a ktorej venoval zvýšenú pozornosť, boli janičiari.[83] Rozprávanie o nich začína takto: *„Turci majú zvyk, v kresťanských krajinách a kráľovstvách, ktoré dobyli a potlačili, ... zobrať každé tri roky vyberaných, najkrajších a najlepšie stavaných chlapcov zovšadiaľ, z dedín i miest, koľko chytia a koľko potrebujú. Dievčatá neberú.“*[84] Janičiari sa podľa Dernschwama delili do niekoľkých skupín. Tí najmladší, neskúsení sa nazývali *„agiamogli“ „to je to isté ako neskúsení a nevyučení ľudia,“*[85] Týchto nanovo obliekli na sultánove náklady a dali im žlté špicaté klobúky. Nad nimi sa nachádzali úradníci nazývaní *„agiamogli aga“*.[86] Každých desať janičiarov bolo podriadených tzv. *„oda bašovi“* a každých päťdesiat tzv. *„bullug bašovi“*. Nad všetkými janičiarmi stojí *„janzar aga“*. *„Má veľkú moc, jeho sa musia všetci báť. Z neho by sa potom mal stať paša.“*[87] Spomínaní *„agiamogli“* sa rozdelia do rôznych skupín. Tých najkrajších vyberú a naučia písať, čítať a tiež priučia jazdeckým hrám. Ostatných rozdelia podľa sily na prácu do sultánových sadov a záhrad. Ak potrebuje nejaký remeselník pomocníka, požiada nadriadeného *„agiamogli aga“*, aby mu spomedzi nových niekoho pridelil. *„..., tak požiada agiamogli aga, ... o jedného, dvoch alebo troch z tých istých nových agiamogli, alebo z nových obrezaných chlapcov, a za každého jedného zloží 25 asperov, ...“*[88] V období vojny nastávajú podľa Dernschwamových slov zmeny. Spomedzi spomínaných *„agiamogli“* sa vyberú najvhodnejší a tých povýšia na janičiarov, čomu sa väčšina z nich teší, lebo sa im zvýši plat a majú viac voľnosti. Do vojska však musia ísť aj tí, ktorí sa medzi časom stali šikovnými remeselníkmi: *„Aj keď sú medzi agiamogli takí, ktorí boli viac rokov pri remesle a sami sa stali dobrými majstrami, ...“*[89] Počet janičiarov na sultánovom dvore bol naozaj vysoký: *„Počet janičiarov, ktorých má cisár na svojom dvore deň a noc, je 10 alebo 12 tisíc. To sú jeho najlepší ľudia. Naučili sa zaobchádzať so všetkými zbraňami, s puškami, lukmi, šabľami i oštepmi.“*[90] Zaujímavé sú aj zmienky o plate, domoch, stravovaní, ale i oblečení tejto skupiny ľudí. Tak napríklad ako jediní z obyvateľstva mohli nosiť golier: *„Žiaden Grék, ani kresťan, žid a ani Turek nesmie nosiť na oblečení a košeliach golier, okrem janičiarov, ktorí nosia malé golieriky.“*[91] Čo sa spôsobu života týka, zmieňuje sa Dernschwam napríklad o manželstvách janičiarov, ktoré sa im povolili až za vlády sultána

[80] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 114.
[81] Po turecky chawrûs, po slovensky nočník.
[82] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 114.
[83] najmä strany 60 až 68
[84] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 60.
[85] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 61.
[86] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 61.
[87] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 64.
[88] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 65.
[89] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 65.
[90] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 61.
[91] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 63.

Sülejmana. Ako vidno z Dernschwamových slov, nie sú pre janičiarov príliš výhodné: *„Predtým nemali janičiari manželky. Ale za cisára Sülejmana im to bolo povolené. Ale ako môžu vydržiavať ženy a seba, ..., keď janičiar nemá veľký plat, asi 6, 7, 8 asperov na deň.“*[92]

Tureckému obyvateľstvu, ako špecifickej skupine, sa Dernschwam venuje vo svojom denníku priebežne. O ich živote v domácnosti píše napríklad: *„... Turci sa navzájom nepozývajú na návštevy, lebo žiaden toho druhého nepohostí. Ich ženy nevedia variť a nenechajú ich ani pozerať sa. Tiež nebývajú veľa seba v jednej izbe, ale každý osobitne v izbici, ktorá by ani ako stajňa nebola dobrá. Nie je zvykom ani to, že žena a muž by mali jedávať spolu. Jedia na podlahe ako vlci, čo majú a dostanú. A tam kde jedáva, tam na zemi aj spí, tiež ako pes, takisto aj žena, dievča, deti, otroci v blízkosti svojich pánov.“*[93] Takýmto spôsobom života, podľa štúdie M. Birnbaum, poukazuje Dernschwam nevedomky na malú funkciu domova ako nukleárneho sveta človeka, na odcudzenie v rámci príbuzenských vzťahov, ktoré spôsobila vojenská stratégia separujúca rodiny na dlhé obdobia. Podľa jej slov, inštinktívne naráža na kultúrny fenomén zakorenený v dlhoročnom spôsobe života.[94] Aj svadobný obrad Turkov opisuje Dernschwam pomerne podrobne. Zaujímavá je napríklad zmienka: *„Turci sa berú v mestách, ktoré ani jeden z nich nevidel.“*[95] Avšak celkovo hodnotí svadby ako nudné, lebo Turci sa nevedia zabávať a tancovať. Podobne ako v domácnostiach, aj na svadbách jedávajú ženy a muži oddelene: *„Svadbu nazývajú dugun, nemajú žiadnu poriadnu zábavu, ani tanec. Muži jedia osobitne a ženy tiež osobitne, pijú šerbet a vodu, varia kotlinu plnú ovčieho mäsa a princz, to je ryža iba vo vode.“*[96] Obzvlášť hodnotné sú pasáže hovoriace o postavení žien a o ich spôsobe života v Osmanskej ríši. Ťažké to mali ženy najmä v období vojny, keď muži odchádzali na dlhé obdobia do boja. Často sa stávalo, že si našli nových mužov, s ktorými žili aj niekoľko rokov. Ako Dernschwam píše, problém nastal keď sa domov vrátil pôvodný manžel: *„Počas vojen sa stávalo, že niektorí Turci ostali mimo Konštantínopolu viac rokov a ich ženy si medzitým vzali iných mužov. Potom sa cundry a chlapi museli dohovárať, či je žena voľná, pri ktorom mužovi chce zostať. Tomu istému ju potom prisúdil kádi, alebo sudca. Každý dostal svoje deti a víťaz aj cundru.“*[97] Keďže pre Dernschwama bola táto kultúra a spôsob života neznámy, musel si k nemu vytvoriť určitý postoj. Je pochopiteľné, že vzdelaný človek a kresťan ako on, nemal v danej dobe pochopenie pre háremy a sexuálnu benevolenciu, akú opísal. Z toho vyplýva aj jeho pohľad na ženy, ktoré často označuje ako „cundry“: *„Turci dobre vedia, že ich ženy sú cundry, alebo cundrami budú musieť byť.“*[98] K takémuto postoju prispieval aj turecký zvyk, že ak muž so ženou nemali rovnaký názor a nepohodli sa, mohol ju muž poslať na tri dni z domu: *„tak musela žena odísť z domu a tri dni nemohla prísť domov, a nesmela sa preto k nemu vrátiť. Potom to skúšala s iným a ten ju tiež nemusel znovu prijať. Keď prešli tri dni, prišla žena opäť k tomu predchádzajúcemu, bolo na ňom, či ju prijme, alebo nie. Tak ako to robili iné cundry a chlapi.“*[99]

Samostatnou, pre život tureckého obyvateľstva veľmi dôležitou komunitou, boli otroci: *„Ženy v Turecku sa neumývajú samé, ani ich muži. Umývať ich musia úbohí zajatci*

---

[92] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 133.
[93] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 132.
[94] BIRNBAUM, The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire, s. 135.
[95] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 133.
[96] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 133.
[97] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 135.
[98] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 132.
[99] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 135.

a tiež všetko robiť. Kto nemá otroka, musí sa umývať sám ...“[100] Zajatci a otroci vykonávali všetky činnosti a nemali takmer žiadne práva. Ich osud bol vrtkavý a vo všeobecnosti veľmi biedny. Okrem spôsobu trestania a krátkych príbehov s nešťastným koncom sa o nich od Dernschwama dozvedáme len veľmi málo. Jeden zo spôsobov trestu bol: *„že sa jednému nohy dole zviazali a pomedzi ne sa strčila dlhá tyč. Potom ho dvaja zodvihli do výšky, takže visel dolu hlavou a tá ležala na zemi. Potom ho jeden začal biť bičom po holých chodidlách, 100 alebo 300 rán, že ktovie ako dlho nemohol chodiť, ako som videl.“*[101] Žiadnou výnimkou nie sú v denníku ani príbehy o upálených veriacich. Dá sa povedať, že ide o bežný trest, najmä ak niekto nechcel prestúpiť na islam. Napríklad: *„V tom istom čase nechal spomínaný paša v Konštantínopole upáliť jedného Gréka ...“*[102] Dernschwamov súcit s týmto zotročeným obyvateľstvom vyjadruje fakt, že v marci roku 1554 vykúpil z otroctva jedného uhorského chlapca: *„Na záchranu uhorského chlapca menom Anatol zaplatil som 7. marca 1554 v Konštantínopole 30 uhorských florénov v zlate.“*[103] Avšak poznámka, ktorú si Dernschwam na konci state urobil: *„Má mi to zaplatiť späť jeho otec.“*[104] naznačuje skôr chladnú vypočítavosť ako súcit v jeho konaní. Je totiž otázne, či by vykonal takýto skutok, aj ak by sa mu peniaze nemali vrátiť.

Veľmi významnú časť poznámok z denníka Hansa Dernschwama tvoria zmienky o náboženstve. Pre ich pochopenie je potrebné uvedomiť si chápanie vlastnej identity v období ranného novoveku. Jej významnú, ak nie hlavnú časť, tvorilo stále náboženstvo, respektíve vyznanie. Bol to základný znak spolupatričnosti a príslušnosti k určitým hodnotám. Príchodom do Osmanskej ríše bol teda Dernschwam konfrontovaný s ľuďmi, odlišujúcim sa od neho v jednom zo základných znakov identity. Vnímanie tejto odlišnosti zachytil aj v denníku, kde pomerne komplexne opísal islam, jeho sviatky, zvyky, obrady a podobne. Zaujímavý je napríklad opis tureckých veží, ktoré slúžia na zvolávanie k modlitbe i na určovanie denného času. *„Z nich kričia ich kňazi ráno, na obed, v čase olovrantu a večer. Je to ich modlitba a podľa toho sa riadi aj ľud, koľko je hodín. V celom Turecku inak nemajú žiadne hodiny a už vôbec nie vežové. V piatok, ich sviatok, keď sa má ísť do kostola modliť, kričali ich kňazi jeden cez druhého jasným hlasom ako lietajúce trúdy, akoby sa chceli od nábožnosti dotrhať. Znelo to, ako keď spolu spievajú osly, voly a svine.“*[105] Ako vidno z ukážky, Dernschwam nepatril k ľuďom prehnanej úctivosti. Jeho negatívny postoj, v ktorom ako uvidíme pokračuje aj inde, objasňuje názor, že najúčinnejším vymedzením vlastnej identity je formulovanie toho, čo nie sme, než definovanie toho, čo sme.[106] Výsmešné pasáže teda treba chápať nielen ako kritiku islamu, ale aj ako vyzdvihovanie kresťanstva. Napríklad v texte: *„... a kričia, ako zmyslov zbavení, akoby boli v divom lese. Spevu sa oddávajú na túto melódiu A.A.O. ako roľníci na poli. Nemajú a nepoznajú tiež žiadnu hudbu, A.A.O. je ich posledný a oslí krik.“*[107] Tu teda nemusíme vidieť iba tvrdú kritiku, ale tiež skryté velebenie kresťanstva, ktoré na rozdiel od takejto viery pozná a má aj inú, krajšiu hudbu. Toto poňatie je však veľmi subjektívne a je len na čitateľovi, či ho pripustí, alebo nie. V tvrdej kritike moslimov pokračuje Dernschwam aj ďalej, konkrétne aktom modlenia: *„Na dlážke ležia dlhé deky na turecký spôsob, na ktorých v radoch odriekavajú svoju mohamedánsku modlitbu, klaňajú sa, kľačia, bozkávajú.*

[100] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 147.
[101] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 69.
[102] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 69.
[103] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 142.
[104] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 142.
[105] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 35.
[106] KLUSÁKOVÁ, *Cestou do Cařihradu. Osmanská města v 16. století viděná Křesťanskýma očima*, s. 87.
[107] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 71.

Medzi nimi sú vpredu ich hoschia alebo kňazi, ktorí sa predmodlia a vedú ceremóniu. Takže robia ostatní podľa nich ako husi dávajú hlavy na zem a zadky vyťahujú do výšky, ako keď sa kačky na jazerách potápajú.“[108] S náboženskými obradmi súvisí aj akt očisty, ktorú vykonajú moslimovia pred každou modlitbou. Jej opis sa vyskytuje hneď na niekoľkých miestach a je pomerne podrobný. Takéto časté umývanie vnímal Dernschwam ako snahu ukázať čistotnosť a povýšenecké správanie: *„Oni, Turci, si myslia, že sú najčistotnejší ľudia, pretože sa podľa svojho zvyku často umývajú, vždy keď sa cez deň majú modliť. Tí čo sú zámožní sa umyjú doma, vo svojich domoch, skôr než v ich sviatočný deň, to je u nás piatok, idú do ich mešity alebo kostola. Najskôr si umyje ruky až po lakte, potom okolo krku, okolo uší, tvár a ústa. Nohy, ktoré mu smrdia ako capovi, by si mal tiež umyť.“*[109] Čo sa náboženských sviatkov týka, venuje sa Dernschwam najmä pohyblivému sviatku, ktorý je ukončením Ramadánu. Práve zmienka o ňom je jednou z mála vecných poznámok na tému náboženstvo: *„10. septembra 1553 v jednu sobotu držali Turci ich Bairam,* [110] *to sú ich Pašie alebo Veľká noc. Pôst držia celý deň, štyri týždne predtým. Večer, keď slnko zájde a vyjdú hviezdy, začnú jesť, počas celej noci.“*[111] Na inom mieste už pokračuje ostrejšie a výsmešne píše: *„Keď vyjdú hviezdy, začnú jesť čo majú, mäso a iné rozličné. A čo zmeškajú cez deň najbližšie hneď doháňajú a žerú teda celú noc. Niektorí sa zobudia, keď dovyspávajú, a znovu žerú ...“*[112] Ak by sme hodnotili Dernschwamov postoj k islamu z globálneho hľadiska, musíme konštatovať pohŕdanie a nepochopenie. Avšak myslím si, že to je vzhľadom na celkovú situáciu obdobia pochopiteľné. Nepriateľa, ktorého v tureckom obyvateľstve vidí, nemôže hodnotiť pozitívne a kde môže, tam ho hanobí. Pohŕdanie náboženstvom no najmä Alahom vystihuje pasáž: *„... k prorokovmu a čertovskému hrobu, ktorý nazývajú svätým hrobom ...“*[113] Okrem vzťahu k islamu, dozvedáme sa z jednotlivých poznámok aj o Dernschwamovom vzťahu k samotnému kresťanstvu. Tu je potrebné pripomenúť, že takejto problematike sa Dernschwam čiastočne venuje aj vo svojom diele *„Opis Stredného domu“*, no prínosom denníka v tomto smere je predovšetkým definovanie konkrétnych názorov. Problematike sa venuje na štyroch stranách a svoje postoje vysvetľuje pomerne podrobne.[114] Ako hlavný problém kresťanskej cirkvi vníma Dernschwam jej duchovnú nejednotnosť. Kvôli nej nie je možná jednota a ani prinavrátenie stratených území, ktoré sú teraz moslimské: *„Gréci nás všetkých, ktorí sme pápežovej viery, volajú heretikmi a kacírmi. Vo veľa veciach sa od nás odlišujú, ... Preto je nemysliteľné, že by sa odpadnuté krajiny, ktoré sú teraz mohamedánske alebo turecké, priklonili ku kresťanskej viere.“*[115] Príčinu prechodu obyvateľstva na islam vidí tiež v kňazoch, ktorí sú nevzdelaní a nevedú veriacich správnym smerom. *„Je chybou nevzdelaných kňazov, že sa veľa prostého ľudu stáva Turkami.“*[116] Za pôvodcu týchto problémov považuje Dernschwam predovšetkým pápeža. Podľa jeho slov *„Nie je možné z viacerých príčin, najmä pre našu rozdvojenú vieru, aby sme niekedy boli jednotní ...“*[117] Vzhľadom na situáciu a jeho postoje voči pápežom a katolíckym kňazom, je jeho vzťah k luteránom minimálne neutrálny, ak nie pozitívny. *„Vo veľkom nešťastí a záhube kresťanov, nemajú úbohí uhorskí kresťania inú útechu, ako*

---

[108] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 51.
[109] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 70.
[110] Slovom bairam Turci označujú všetky sviatky.
[111] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 50.
[112] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 83.
[113] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 104.
[114] strana 79 - 82
[115] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 79.
[116] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 273.
[117] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 79.

slovo božie, ktoré hovoria a kážu luteráni verejne viac, ako vyznavači pápeža.“[118] Aj v nasledujúcom texte, konkrétne počas cesty domov, vyjadruje sa o evanjelikoch pozitívne, keď spomína ich príslušníkov ako svojich priateľov: *„V Raczkew som našiel Pavla Malera, jeho ... manželku a Martton Sekal, tiež jeho manželku. V Raczkew sú všetci Uhri evanjelici, ...“*[119]

Počas pobytu v Konštantínopole prijímal Dernschwam nové informácie každý deň. Podľa štruktúry denníka je však jasné, že zápisky nerobil pravidelne, ale najmä vtedy, ak si na základe informácií vytvoril ucelenú predstavu o určitom jave, veci, alebo skupine osôb. Takýto zápis je potom obšírny a nachádza sa hneď na niekoľkých stranách. Niekedy sa však stávalo, že Dernschwam počas svojho pobytu natrafil na niečo, čo ho zaujalo natoľko, že zápis urobil hneď a to bez väčších súvislostí. Tak sa do denníka dostali informácie z rôznych oblastí bez väčšieho súvisu. Jednou z takýchto zmienok je aj časť o lekároch, ktorých Turci podľa Hansa Dernschwama nemajú. Podľa textu: *„Ich doktori medicíny nemôžu byť vyučení v lekárstve a chirurgii, lebo veľa z nich nevie ani po grécky, ani po latinsky, a nie sú ani filozofmi, ktorej ja patrím. Vedia len po hebrejsky a arabsky a všetko ukradli z Galena.*[120] *Nejaké recepty majú od rodičov a prebraté od cudzích lekárnikov z Itálie, ktorí boli otrokmi u lekárnikov. Iní vyučení doktori v Turecku nie sú.“*[121] Ako vidno, ani tu Dernschwam nešetrí kritikou. Vzápätí však konštatuje: *„Ale k vyslancom chodil často jeden menom ..., ktorý vedel po latinsky a bol filozof ..., niektorým rýchlo pomohol.“*[122] Takáto schopnosť pozitívnej kritiky, alebo aspoň konštatovania, že existujú aj výnimky, ukazuje na jeho povahu, na schopnosť pripustiť aj realitu, ktorú by možno najradšej poprel. Zaujímavou je i veta o druhu remesla, ktoré Turci nemajú. *„Medzi Turkami nie sú žiadni strihači súkna, a takéto remeslo sa tu ani nevykonáva, pretože si nedávajú strihať súkno. Všetky cudzie súkna prichádzajú do Turecka nastrihané.“*[123] Z Dernschwamových slov možno vyrozumieť, že najviac remeselníkov v kraji je židovského pôvodu. Tí *„Majú zlatníkov, lámačov skál, maliarov, krajčírov, mäsiarov, lekárnikov, doktorov, chirurgov, súkenníkov, ránhojičov, holičov, tých čo vyrábajú zrkadlá, farbiarov, krajčírov, vyrábačov hodvábu, ...“*[124] Veľmi ojedinelé no o to vzácnejšie sú aj krátke zmienky o zvieratách, ktoré Dernschwam spomína iba raz. Do denníka si poznamenal: *„Neznáme zviera sme videli 22. októbra. Volá sa žirafa, po turecky surnapa. Má veľkosť lane a výšku ako útly kôň. Má také rozštiepené kopyto ako jeleň. Zadné nohy má nižšie ako predné. Má dlhý, tenký krk a malú hlavu, ako mladá srna alebo laň. Chodí so vztýčenou hlavou, teda vysoko pred sebou ako dlhá husárska kopia alebo oštep. Neženie zo zeme, ale žrádlo má vo výške. Má plavú farbu a umelecké, biele, oddelené, šachtovité pásiky. Celá je pokrytá krátkou srsťou ako pekný kôň. Má krátky chvost, trochu huňatý ako zo saténu. Má dva malé špicaté rožky a malú, nežnú hrivu. Vcelku priateľský a utešený vzhľad.“*[125] Keď človek číta tieto Dernschwamove slová, zdá sa mu jeho podrobný opis priam neuveriteľný. Špecifickú hodnotu má tento úryvok aj vzhľadom na jeho výpovednú hodnotu čo sa povahy samotného autora týka. Slová ako „utešený“, alebo „nežná“ naznačujú jeho schopnosť prejaviť náklonnosť a cit. V diele plnom negatívnych postojov a emócií pôsobí takáto zmienka ako oáza pokoja, ktorá zároveň vyvracia kon-

[118] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 272.
[119] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 270.
[120] grécky lekár a filozof
[121] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 113.
[122] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 113.
[123] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 112-113.
[124] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 113.
[125] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 53.

štatovanie maďarského historika L. Tardyho, že Dernschwam je kronikárom so studeným srdcom.[126] V opise príjemného zážitku pokračuje Dernschwam aj ďalej, keď sa venuje hrám dvoch mladých slonov *„Okrem toho sme videli dva mladé slony, ktoré si krátili chvíľu vo svojej stajni, ako im to ich strážcovia nariadili. Najskôr strážca podržal pred slonom koženú loptu s rolničkou, ktorú mu slon niekoľkokrát vyrazil chobotom z ruky do výšky. Keď mu dal loptu do chobotu, držal ju pevne ako v ruke a tak zvonil s rolničkou. ... Viackrát ho nechal ukloniť sa nám. Keď mu strážca hodil na zem palicu, zodvihol ju chobotom a podal mu ju do ruky. ... Keď mu strážca povedal burra, začal revať, akoby niekto fúkal do veľkého trombónu, po latinsky barittum. Bora po turecky znamená trúba.“*[127] Veľmi neobvyklou je aj zmienka venovaná tzv. depilatoriu: *„Turecké ženy, keď idú do kúpeľa, starajú sa o použitie depilatoria, čo je lepkavá masť, z ktorej chlpy v kúpeli odpadnú, keď sa ohrejú a spotia. Na tom istom mieste sa šúchajú, krátku chvíľa na tom nechajú a vyskúšajú, kedy sa chlpy oddeľujú. Ako keď sa sliepka v teplej vode ošklbe. Potom, kde sa to nechá dlho, žerie to aj mäso a narobí škody.“*[128] *„V ženských kúpeľných miestnostiach to potom hnusne smrdí. Takýto lepkavý prášok sa vyrába zo sarneku,*[129] *ktorý volajú tiež rosmaoth.“* [130] Aj keď táto procedúra Dernschwamovi príliš nevoňala, zasiahol jej zaznamenaním, a najmä poznačením z čoho bola masť vyrobená, do sféry kozmetiky a jej histórie. Okrem spomínaných oblastí sa Dernschwam venuje aj intrigám na sultánovom dvore. Jeho pozornosť pútala najmä sultánova rodina a jeho syn Mustafa. Podľa Dernschwamových slov sa Mustafa usiloval o trón, kvôli čomu ho mal otec nakoniec zabiť: *„Aj sám Mustafa čakal, kým jeho otec, cisár, zomrie, alebo vo vojnovom ťažení zahynie. ... cisár mal syna zaprieť a podstavcom ho strčiť do brucha, čo zapríčinilo jeho smrť.“*[131] Je škoda, že sa Dernschwam podobným veciam, alebo príbehom z cesty nevenoval viac. Ak píše o nejakých zážitkoch tak iba veľmi krátko a stručne. Tak zaznamenal aj stretnutie so zajatými Cigáňmi. *„Keď sme prechádzali cez Moravu, skrížilo nám cestu šestnásť Turkov. Boli to colníci, alebo takí dajakí ľudia, ktorí cisárovi vyberajú od ľudí daň. Na remeňoch a reťaziach viedli so sebou päť Cigáňov, ktorí túto daň nemohli zaplatiť.“*[132]

Počas svojej cesty sa Dernschwam venoval aj svojej záľube, epigrafickým nápisom. Spomedzi mnohých, ktoré vo svojom denníku zachytil stojí za zmienku najmä epigraf rímskeho cisára Augusta. Podľa F. Kochwassera si ho poznačil na nariadenie od Busbeeka niekedy okolo 24. marca 1555.[133] Na nápis natrafil počas cesty do Amasie v meste Angora.[134] Ako uvádza M. Birnbaum, tento objav bol neprávom pripísaný Busbeekovi, ktorý ho zapísal do svojej zbierky listov vykresľujúcich cestu do Osmanskej ríše, hoci použil prvú osobu plurálu.[135]

Za zmienku stoja aj Dernchwamove poznámky k rôznym výrazom a pomenovaniam. Turecké slová vysvetľuje buď nemeckým, latinským, alebo maďarským ekvivalentom, alebo ak tento nepozná, opíše vec niekoľkými slovami či vetami. Naj-

---

[126] TARDY, L.: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló.* Budapešť: Európa Könyvkiadó, 1984. 598 s.
[127] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 53.
[128] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 135.
[129] účinný prostriedok na odstránenie chlpov
[130] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 136.
[131] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 55-56.
[132] *Putovanie po súši a po mori*, s. 11.
[133] KOCHWASSER, Der Humanist Hans Dernschwam und sein Bericht über eine Botschwaftsreise nach Konstantinopel in den Jahren 1553/1555. In: *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 12, 1962, č. 2-3, s. 209.
[134] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 191.
[135] BIRNBAUM, The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire, s. 127.

výstižnejšími príkladmi sú už spomínaný trombón[136] a žirafa.[137] Takýchto jazykovedných vstupov je v denníku pomerne veľa a vypovedajú o Dernschwamovom záujme o nový jazyk a jeho výrazy. Podľa niekoľkých poznámok možno usudzovať, že ovládanie jazykov pokladal za základ vzdelania. Kto nevedel po latinsky a grécky, nemohol sa venovať antickým spisom a filozofii, čo pre Dernschwama znamenalo ostať nevzdelaným.[138] O tom, že jazykom a vzdelaniu pripisoval veľký význam, svedčí aj veľký dôraz, ktorý naň kladie. A to tak na vzdelanosť všeobecnú ako aj na tú svoju. Okrem najvýraznejšej zmienky, ktorou sa vyznáva z lásky k filozofii *„...a nie sú ani filozofmi, ktorej ja patrím,“*[139] nachádzajú sa tu aj nepriame narážky na jeho vedomosti. Ťažko povedať, či sa týmto spôsobom Dernschwam nepriamo vystatuje, alebo iba stroho konštatuje. Podstatné je, že ak už sa na svoje poznatky odvoláva, ide zväčša o antických autorov. *„Mal by to byť Olymp, lebo Strabón o troch takýchto Olympoch píše.“*[140]

Skôr než sa Dernschwam vydal na spiatočnú cestu, vycestoval spolu s vyslancami za sultánom do Amasie. Opis ich putovania sa štruktúrou podobá na cestu do Konštantínopolu. Dernschwam tu opisuje jednotlivé mestá a dediny a neustále zapisuje údaje o vzdialenostiach a dĺžkach presunov. Prínosom tejto časti sú najmä jednoduché kresby zhotovené samotným autorom a opis poľnohospodárskych nástrojov a spôsobu práce. Ukážkový je napríklad úryvok o pluhu, ktorý videl cestou v jednej dedine *„Ich pluh je vcelku zlý, je to iba dlhé drevo s hákom, na ňom je malá, železná radlica, ... vzadu má rukoväť, aby mohol pluh držať. Orie sám s dvoma volmi. Tie ovláda lanom, v druhej ruke má dlhý prút, ktorým popoháňa voly.“*[141] Z obdobia pobytu v Amasii sa dozvedáme najmä o osudoch posolstva. Dernschwam vykresľuje deň po dni a zachytáva udalosti zo sultánovho dvora. Okrem toho zachytáva podobne ako v Konštantínopole rôzne etnografické údaje. Vyjadruje sa k architektúre, strave, vínu a iným záležitostiam, ktoré som opísala už v predchádzajúcom texte. Zaujímavý je jeho opis sultána, ktorého v tomto čase videl prvýkrát. Podľa jeho slov: *„Mohol som prvýkrát vidieť cisára, odetý v zelenom, a pred ním išlo nejakých šesť pekných koní, ...“*[142] Keďže vyslanci ani tu nedosiahli úspech, vydal sa Dernschwam spolu s ďalšími účastníkmi výúpravy 2. júna 1555 pod vedením Ogier Ghislen van Busbeeka na cestu späť do Viedne. Keďže väčšinu zaujímavostí z tejto cesty som už spomenula, nebudem sa jej podrobnejšie venovať. Jej štruktúra je veľmi podobná už spomínaným pasážam z cesty do Konštantínopolu a z cesty do Amasie. O príchode do Viedne si Dernschwam poznačil: *„Od 9. augusta do 11. augusta sme prišli znovu z Komárna do Viedne. Chvála Bohu! Vonku som teda bol od 22. júna 1553 do 11. augusta roku 1555. Môjho sluhu Leonarda Tengka, môjho kočiša Imricha, aj moje tri kone a voz som priviedol späť. Aj Jána Schatzela, puškárskeho majstra z Landtzhut, ktorého som V Konštantínopole vyslobodil za 55 dukátov a so sebou priviedol.“*[143] Poslednými vetami denníka Dernschwam ešte raz pripomína, že cestu tam aj späť vykonal na vlastné náklady. Potom vypočítal koľko peňazí si priniesol späť a uvádza, že doviezol: *„... grécke knihy, kone, „zamlot“, koberce, deky, hodváb, satén, a pod.. Tie budú predané, podľa môjho registra.“*[144]

---

[136] viď. pozn. 127.
[137] viď. pozn. 125.
[138] viď. pozn. 120.
[139] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 113.
[140] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 162.
[141] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 182-183.
[142] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 215.
[143] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 275.
[144] BABINGER, *Tagebuch...*, s. 275.

Ako vidno, dlhé rozprávanie o náročnej ceste trvajúcej takmer dva roky, zakončil Dernschwam vzhľadom na svoju povahu veľmi typicky. Zhrnutie dojmov, alebo poetické zhodnotenie pocitov nahradil presným výpočtom a poznámkou obchodného charakteru. A práve na tomto mieste by som sa rada ešte raz pristavila pri motivácii Dernschwama podniknúť túto nebezpečnú cestu. Podľa poznámok, ktoré si Dernschwam robil, môžeme takmer s istotou vylúčiť možnosť, že by sa do Osmanskej ríše vydal na žiadosť Fuggerovcov. Nasvedčuje tomu najmä charakter zápiskov a jeho minimálny záujem o sféru baníctva. Naopak, vzhľadom na poslednú Dernschwamovu poznámku možno naznačiť teóriu, že Dernschwamove vypočítavé chovanie, ktoré preukázal pri vykúpení Jána Schatzela z otroctva, malo vplyv aj na jeho motiváciu. V pozadí tejto priam dobrodružnej cesty mohli byť totiž pokojne obchodné zámery, ako napríklad kúpa cenných predmetov a ich následný predaj. Najpravdepodobnejšou však stále ostáva teória, a to i vzhľadom k obsahu samotného denníka, že Dernschwamovou motiváciou pre podniknutie tak náročnej a nebezpečnej cesty bola jeho humanistická zvedavosť.

Na záver treba ešte dodať, že v tomto prípade nejde ani zďaleka o kompletnú analýzu Dernschwamovho denníka. Tej musí predchádzať dôkladný preklad a bol by potrebný oveľa väčší priestor ako umožňuje štúdia. Mojím zámerom bolo iba načrtnúť niektoré dôležité oblasti a poukázať na rozmanitosť a význam denníka.

Zusammenfassung

Hans Dernschwam und seine Werke *„Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)“*

„Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel“ aus den Jahren 1553-1555 ist ein sehr interessantes Werk von Hans Dernschwam. Diesen umfangreichen Bericht schreibte er während seiner Reise nach Konstantinopel, die er wie Mittglied einer Botschaft von König Ferdinand nach Sultan Sulejman unternahmt. Ziel dieser Studie ist eine kurze Analysis des Tagebuchs, das in vier Teile geteilt wird und zwar nach Phasen der Reise. Das Tagebuch bietet zahlreiche Informationen aus verschiedenen Bereichen an. Wertvoll sind vor allem die etnographische oder topographische Passagen. Dernschwam erwähnt zum Beispiel Essensgewohnheiten, Religionsgewohnheiten oder Familienbeziehungen in dem Osmanischen Reich. Interessant ist auch seine persönliche Einstellung zum Islam oder seine Wertungen der türkischen Gesellschaft. In der Studie wird ein kurzer Überblick von einzelnen Bereichen angegeben.